

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ IV

S: Sözlü tarihçi görüşme yapacağı kişiye göre illa daha güçlü bir konumda mıdır?

Birlikte çalışmak güzel bir ideal, ama nasıl yapılacak? Sözlü tarihi başlatan güç saikidir; yani karşınızdaki kişiye “Sen biliyorsun, sen bana anlat” demektir. Zaten onun için oradayız ve hakikaten o kişi bizden daha iyi biliyor o olayı. Amerikan telif yasası kanunlarına göre, bir sözlü tarih görüşmesi yapıldığı vakit, görüşmenin sahibi anlatıcıdır. Anlatıcı bu durumda güçlüdür, çünkü “Görüşmemi kimseye okutmam” derse olay biter ve görüşme yapan kişi kayıtları kullanamaz. Her zaman sözlü tarihçi mutlaka en güçlü değildir. Bazen görüşme yaptığımız kişi sizden çok daha yaşlı, çok daha tecrübeli, çok daha ağır bir kişiliktir ve sizi ezebilir o görüşmede. Ben bu tip olayları yaşadım. Özellikle çok yaşlı kişilerle görüştüğümüz vakit birdenbire dengeler dönüşür ve siz soru sorulan, soruya cevap veren kişi haline gelirsiniz. Bunları aynı zamanda çok güzel kullanabilirsiniz; bu da aktif bir pasiflik halidir. Kadınlar bunu çok iyi bilir.

Toplumsal eşitsizlikler ve güç farkı her zaman, her ilişkide, her durumda var; bunları kabul edip, ne olduğunu bilip buna göre davranmalıyız. Önemli olan farkında olmak ve davranışını bu doğrultuda şekillendirmektir. Sözlü tarihte hep böyle bir misyon vardır: Güç dengelerini değiştiremesek bile bunlar hakkında söz söylemek, bunlarla ilgili bir farkındalık yaratmak... Tabii ki bağlama göre değişir, ama sadece şunu söylemek gerekiyor: Siz burada yalnız değilsiniz. Evlilik gibi düşünün; tek kişilik evlilik olmayacağı gibi tek kişilik sözlü tarih de olmaz. Bu bir diyalogdur; iki kişinin arasında olup bitendir. “Nasıl” olduğunu ise sizin konunuz, karşınızdaki insanın kimliği, aranızdaki yaş farkı belirler. Burada kişilik de önemli, çünkü sadece kitaplarla ve belgelerle bir köşede oturmayı seven bir insansanız sözlü tarihten çok zevk almayabilirsiniz. Sözlü tarih biraz da muhabbetir. Bir sosyalliktir. İlişki kurmaktır. Konuşmak, bir insanı konuşturmaktır. Bu işin bir raconu vardır; bunlar da biraz insanın kendi yapısından gelen, biraz da öğrenilen şeylerdir. Ama bence çok çok keyifli, çok çok güzel. Karşınızdaki insana sizin ne kadar ciddi ve profesyonel bir iş yaptığınızı, ne kadar ter döktüğünüzü hissettirmeden, sanki sadece sohbet ediyormuşsunuz gibi bir izlenim vermenizi ve aynı zamanda çok yoğun çalışmanızı gerektiren bir konudur. Kısaca, çok çok zevkli bir ilişkidir bu, ama içi tuzaklarla doludur. Çıkar çatışmaları, görüş farklılıkları, sınıf farklılıkları vardır. Karşınızdaki kişi sizi çok zorlayabilir; o mücadeleye hazır olmak zorundasınız.

S: Artık yaşamayan insanlarla veya daha önce yaşamış kuşaklarla ilgili sözlü tarih çalışması yapılabilir mi?Sözlü tarih köken çalışmalarını önemser. Toplumun kültürü, mitleri, sözlü

gelenekleri, ruhu, bugün bizim hayatımızın içinde olduğu sürece sözlü tarihin de içindedir. Sadece on-yirmi senelik bir geçmişle ilgilenmiyoruz. Sonuçta genetik olarak hiç tanımadığımız insanların izlerini nasıl taşıyorsak kültürlerini de taşıyoruz; dolayısıyla “kimlik” veya “geçmiş” derken sadece bir insan bedeninin altmış-yetmiş yılından değil, çok daha derin bir şeyden bahsediyoruz.

İlk başta bakarsınız ki sözlü tarih en fazla doksan-yüz yaşında yaşayan bir insanla yapılan görüşmedir. Aslında böyledir, ama değildir de. Bellek çalışmalarında, bellek sonrası (*postmemory*) diye bir kavram gelişti. Bu da geçmiş kuşakların gelecek kuşaklar üzerindeki etkilerinin zannettiğimizden çok daha uzun olduğunu gösteriyor. Örneğin –kısa bir zaman dilimi olsa da– *holocaust*’tan kurtulmuş Yahudilerin çocuklarıyla ilgili yapılan sözlü tarih araştırmaları şunu gösteriyor: O çocuklar bazen anne babalarından daha çok kampta. Anne ve babalarının hafızasını o kadar içselleştirmişler ki, onların anlatmadığı ve sessizleştirdiği travmayı çocuklar bir suçluluk içinde, “Babam yaşadı, ben niye yaşamadım!” duygusuyla, sanki yaşamış gibi anlatıyor. Fethiye Çetin’in yazdığı *Anneannem* adlı kitap böyle bir örnektir. Eskilerden bir yerlerden birtakım şeyler seslenmekte ve bize eskileri hatırlatmaktadır. Bu açıdan sözlü tarih doğrudan olmasa da çok geriye de gidebilir. Gülfem İren bunu çok yaptı; bana kendisinden önceki kuşakların, kendisinden önceki kuşaklarla ilgili aktardıklarını aktardı. Bu yolla mesela İttihat ve Terakki dönemine gidebiliyorsunuz. Birçok yaşlıyla yaptığım konuşmalarda Osmanlı’nın son dönemini dinleyebildim. Tabii ki bunları belli süzgeçlerden geçiriyorsunuz, ama masallar anlatılıyor bir şekilde. Bazı tortular var ve onları alabiliyorsunuz. Bir de bunun tam tersi söz konusu. Biriniz “Gençlerle sözlü tarih olur mu?” diye sordu. Bu da bence önemli, çünkü yakın tarihimiz çok önemli. Dün gerçekleşen bir olay da sonuç olarak tarihtir. Gençlerin tarihi nasıl canlandırdıkları, vurguladıkları üzerinden bugünü de çalışıyoruz. Yaşamadılar, ama örneğin onlar için cumhuriyet neydi? Önemli bir olayın ardından, örneğin Amerika’da 11 Eylül olayından hemen sonra sözlü tarih çalışmaları yapılmaya başladı. Irak Savaşı şimdiden sözlü tarih çalışmalarına dönüştü. Bu açıdan, hem uzak hem yakın tarih çalışma alanı olabilir, duruma göre.

S: Yakın tarihle çok ilgiliniz ama bu ilginin romantik bir karakteri de olabiliyor. Sözlü tarih buna hizmet ederek mi popülerleşecek sonunda? Romantize etme ve popülerize etme meselesi bu alanda çeşitli şekillerde görüldü. 1960’lardaki sözlü tarih çalışmalarında böyle bir tehlike

vardı. “Tarihi olmayanların tarihini yazacağız” şeklinde ideal bir misyon söz konusuydu; ama birçoğunuzun değişik şekillerde belirttiği gibi, kapitalizm güzel bir şey bulduğu vakit hemen satmaya başlar. Bunu günümüzde görüyoruz, artık nereye baksak yakın geçmişe yönelik bir satış, bir boya, en önemlisi müthiş bir yüzeysellik ve profesyonel olmayan bir yaklaşım gözlemliyoruz. Sözlü tarihi herkes yapabilir, ama her şeyin bir yolu yordamı var; herhangi bir kahvehane sohbeti sözlü tarih değildir. Bu dengeyi kurmak gerekli. Elitist bakışa çok karşıyız, ama bir yandan da *talkshow* sözlü tarih değildir. Peki nedir sözlü tarih? Bunu yöntem meselesini konuştuğumuz vakit göreceksiniz. Çok ayrıntı isteyen, organizasyon isteyen, uzun soluklu bir iş bu. Bu alanda çalışmak istiyorsanız, gerçekten istiyor olmanız ve zaman ayırmanız gerekli. Neyse ki medyanın buna zamanı yok, çünkü gündem çok hızlı değişiyor.

S: Sözlü tarihçiyle görüşmeci, görüşmeyle onun çıktısı arasındaki dil sorununu nasıl çözeceğiz?

Dil sorunu her bakımdan çok önemli. Diliniz Türkçe olsun, Kürtçe olsun, herhangi bir diğer dil olsun, her şeyin başı ses. Bu sesin tabii ki otantik olması gerekli; yani anneanneniz İtalyansa İtalyanca konuşacak. Size o gerekli. Peki onu ne yapacaksınız? Orijinal dilde kayıt, orijinal dilde transkripsiyon yapacaksınız. Tabii ki İtalyanca bilen kişi bu veriden daha fazla yararlanacak. Siz analiz yapan kişi olarak o malzemeyi işleyecek ve kullanacaksınız. Bu aşamada kendi kitlenizi seçeceksiniz. Kitleniz kimdir? İtalyanlara mı, Amerikan sözlü tarihçilerine mi, Türkiye’de Türkçe konuşan bir sosyal bilim çevresine mi yazıyorsunuz. Buna göre, malzemeyi işlerken kullanacağınız alıntıları çevireceksiniz; ama çeviri her zaman problemdir. Türkiye’de Türkçe görüşme yapıp daha sonra İngilizce bir akademik yazı yazmaya kalktığınızda bir felaketle karşılaşıyorsunuz; çünkü alıntıları çevirmek zorundasınız. Bu sorunlarla birlikte yaşıyoruz, ama aynı zamanda uluslararası bir literatüre seslenmek istiyorsanız bunu yapmak zorundasınız. Ne yapacaksınız? Metni aynı zamanda Türkçe de yazacaksınız. Çeşitli şekillerde o malzemeyi kullanacak veya bazılarının tercih ettiği gibi, transkripsiyonları başkalarıyla paylaşacaksınız, kullanıma açacaksınız. O kayıt olduğu gibi başkalarına ulaşabilecek.

S: Bir sözlü tarihçi ne ölçüde objektif olabilir?

“Subjektif” kelimesini kullanırken utanmamıza gerek yok, ama kelimeyi nasıl anladığımıza dair anlaşmamız gerekiyor. Sanıyorum bu konuda epeyce bir konsensüs oluştu.

Sözlü tarihinin tabii ki dünya görüşü ya da siyasal görüşleri var. Karşınızdakine görüşlerinizi tekrar ettirebilirsiniz; ama bu heyecan verici, keşfettirici bir çalışma olmaz. Bir insanın kendisiyle yüzleşmeden, kendisinin kim olduğunu-ne olduğunu bilmeden başkasının alanına girip onu deşmeye hakkı var mı? Örneğin ben bir konuyla ilgili neden böyle düşünüyorum? Eğer profesyonel bir iş yapmak istiyorsak nerede durduğumuzu çok iyi bilmemiz ve savunabilmemiz gerekir. Hepimizin görüşleri var, niye olmasın ki. Farklı görüşlere saygı duyarak karşınızdakini dinleyelim, gerekirse tartışalım. Ben tartışmakta hiçbir sorun görmüyorum. Hatta bence görüşme yaptığımız kişiyle belli bir noktadan sonra bazı konuları tartışabilirsiniz ve bu tartışma konuyu derinleştirmenizi de sağlayabilir. Kısacası, bir insan ilişkisi kuruyor ve sürdürüyorsunuz. Bu yüzeysel bir şey değildir. Ben Gülfem İren'le hâlâ görüşüyorum, evine gidip çayını içiyorum. Anne-kız gibi bir ilişkimiz var artık, ama her konuda anlaşmıyoruz, tartışabiliriz. Bazen bir yazı yazar ve bu yazıda bir argüman kullanırsınız, ama görüşme yaptığımız kişi sizinle aynı fikirde değildir. Biraz da bunun için izin alıyorsunuz o malzemeyi kullanmak için; çünkü isminizi veriyorsunuz o yazıya. Bu daha çetrefil bir konudur.

S: Sözlü tarihi mesela edebiyat, belgesel gibi diğer alanlardan ayıran nedir?

Bugün birçok alan arasındaki duvarlar gevşemiş durumda. Mesela ben sosyal antropoloji eğitimi gördüm; sözlü tarihi etnografik bir yöntem olarak algılıyorum. Birinin evine gittiğim vakit sadece dinlemiyorum; ona bakıyorum, evini inceliyorum, hissediyorum, etraftı gözlemliyorum, notlar tutuyorum. Bu açıdan, sosyal bilimlerin antropoloji, edebiyat, belgesel gibi alanları birbirine çok yakın, benzer sularda yüzen alanlardır; ama aynı zamanda bu, saydığımız alanların sözlü tarih olduğu anlamına gelmez. Sözlü tarih yine de belli bir alan; onu tanımlamaya çalıştık ve yöntemine baktığımız vakit yapısının nasıl onu farklı kıldığını göreceğiz.

S: Anlatıların doğruluğundan nasıl emin olacağız? İnsanlar ayrıntıları farklı hatırlıyor olabilir. Bu yüzden çok insanla konuşuyoruz, onları birbiriyle karşılaştırıyoruz. Bu yine bizim malzememiz, işimizin bir parçası. Ayrıca farklı hatırlamalar bize yenilik katıyor, çünkü tek bir gerçeğin değil, çoksesli bir tarihin peşindeyiz. İnsanların olayları neden birbirlerinden farklı hatırladığını bilmek istiyoruz.

Anlatılar hayal ürünü olabilir mi? Bir aile tarihi yazdığınızda ya da aile tarihiyle ilgilendiğinizde, bir yandan birtakım yazılı kaynakları, fotoğrafları, mektupları ararsınız, bir yandan da insanlar size bir şeyler anlatır. Bunların içinde hayal ürünü cümleler olabilir; ama

sizin yazdığınız da zaten bir çeşit kurgudur. Hangi tarihçi katıksız gerçeği yazmıştır?
İnsanların anlattığı şeylerden o kadar da korkmamak lazım. Daha çok, niye böyle anlattıklarını düşünmek gerek.

S: Kurumsallaşma açısından şu anda akademik literatürdeki yazılı tarih ve sözlü tarih çalışmalarının oranı nedir?

Kurumsallaşma oranı konusu önemli. Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya, sözlü tarihin en çok geliştiği ülkelerdir. Özellikle İngiltere, Amerika ve Avustralya, yani İngilizce'yi kullanan ülkelerde çok güçlü sözlü tarih. Ama tarih biliminin ve tarih bölümünün sözlü tarihi marjinalize ettiği doğrudur. Bu açıdan sözlü tarihçiler hep tarih biliminin marjinalinde kaldılar ve kendilerine farklı alanlar yaratmaya çalıştılar. Bu alanların biri de üniversite dışında, disiplin dışı yerler yaratmaktır; örneğin sözlü tarih “programı”. Bunlar tarihle –diyelim– edebiyat veya bir arşivle tarih arasında köprü kuruyor. Eyalet merkezleri, devletten sponsorlar bulmaya çalışarak ya da mahalli şekillerde organize olarak kendi cemaatlerinden, yerel müzelerden, yerel kütüphanelerden yararlanarak toplum içinde organize oldu ve bu konuda çok başarılılar. Bugün Amerika'ya gittiğinizde belki on-on beş tane, coğrafi bölge düzeyinde organize edilmiş sözlü tarih derneği görüyorsunuz, Batı Amerika, Doğu Amerika, Orta Amerika, Kuzey Amerika, Güney Amerika sözlü tarih dernekleri gibi. Yine bir şehre giderseniz, o şehirde yerel tarih yapan bir sözlü tarih kütüphanesi vardır ve bir sürü insan koşturuyordur. Bunun ne kadar önemli olduğunu söylemeliyim. Çok fazla sözlü tarih çalışması yapıldı, çok fazla sözlü tarih eğitimi verildi, arşivler oluşturuldu.

Bugün internete girdiğimizde çok fazla malzeme buluyoruz; fakat bu malzeme disiplinler ve kurumsallaşmış akademik programlardan ziyade, çok iyi örgütlenmiş birey ağları ve bireyler üzerinden yürüdü. Özellikle feminist tarihçiler, Marksist tarihçiler başı çektii, örgütlendi. Üniversiteden çıkıp üniversite dışındaki insanlara eğitim verdiler, onları örgütlediler. İşçi sendikaları, kadın grupları, yerel tarihçiler için içine girdi ve iş böyle büyüdü. Şu anda birçok ülkede çok güçlü sözlü tarihin kurumsallaşması söz konusu. Uluslararası bir sözlü tarih kurumu var: International Oral History Association (IOHA). Arzu Öztürkmen sayesinde 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde IOHA toplantısı yapıldı ve Türkiye'den birçok kişi katıldı. Sözlü tarihle ilgileniyorsanız IOHA'ya üye olmanızı veya en azından sitesine girmenizi önerebilirim.

Güney Amerika, sözlü tarih için çok önemli bir bölgedir. Buradaki insanlar yaşadıkları bütün askeri darbeleri, travmaları sözlü tarih üzerinden çalıştı. IOHA toplantılarına grup halinde

gelirler. Meksika, Arjantin, Brezilya'dan gelenler daha çok İspanyolca ve Portekizce kullanıyor, ama yine de çok güzel çalışmalar ürettiler. Onların yaptıkları, örneğin bizim kendi askeri darbe ve baskı çemberimizi anlamamız için çok güzel karşılaştırmalı çalışmalar. Fransa'da da örneğin Fransa-Cezayir sömürge ilişkisi ve tarihi enteresan şekillerde çalışılıyor. Kısacası, çok işimize yarayacak bir kurumsallaşma mevcut. Bu da ne yazık ki bizim ne kadar az ve ne kadar zayıf olduğumuzu iyice belirginleştiriyor.

S: Sözlü tarihin genel tarihe etkisi ne oldu? Neyi değiştirdi sözlü tarih?

Sözlü tarih, tarihi kesinlikle çok etkiledi. Tarih kendi içinden dönüştü, dönüşürken sözlü tarihi yarattı ve sonra bu ikisi birbirini etkiledi. Tarih 1960'larda, 70'lerde dönüşü olmayan bir yola girdi, daha sonra yanına güncel tarihi çalışan sözlü tarihi eklendi. Bugün Türkiye'de sözlü tarihten bahsederken tarih bilimini; tarihi ve disiplini eleştirmekten kendimi alamıyorum, çünkü Türkiye'deki tarihle yurtdışındaki tarih çok farklı. Yurtdışında kurumsal tarih artık eski klasik tarih değil, çünkü toplum dönüştü. Tarihle sözlü tarih artık birbirine yakın ve birbiriyle birlikte çalışabilen alanlar oldu. kendine dönme, kendini sorgulama tarihte de var artık. Bu sorular sadece günümüz ve yakın tarih için geçerli değil; ama Türkiye'de ne yazık ki bu uçurum hâlâ var ve Türkiye'de hâlâ tarihin ne olduğu, nasıl yapıldığı konusu yeterince sorgulanmış değil.

Sizin düşündükleriniz, tartıştıklarınız ve geri bildiriminiz çok önemli. Her ne kadar ben notlarımı aldıysam da grup temsilcilerinin notlarını asistanlarımıza vermesini rica ederim, çünkü biz söylediklerinizi düşünüp tartışacağız. Sonuç olarak, bu yaşadığımız olayın da bir sözlü tarih kaydını yapmak üzerine düşünmek istiyoruz. Birlikte yapabileceğimiz şeyler için ileriye dönük de hayallerimiz var; o yüzden siz de tuttuğunuz notları bizimle paylaşsanız seviniriz.

S: Biz sözlü tarih yaparken kime karşı sorumluyuz? Her zaman için sorumluluğumuz birlikte çalıştığımız kişiye ve onu korumaya yöneliktir; antropolojide de böyledir. Malzememizi “çok enteresan” diye alıp kaçmak gibi yüzeysel bir şekilde çalışamayız. O insanın iç duygusunu, duygu dünyasını, onun ihtiyaçlarını gözetmek zorundayız. Eğer bir travma görüşmesi yapacaksak, konunun travma olduğunu biliyorsak, hazırlığımızı ona göre yapmamız gerekli.

Tabii ki bu konuda konuşmak istemeyen kişileri de konuşturmak gibi bir zorunluluğumuz yoktur; ama bir yandan da toplumun içinde gömülmüş sessizlikler, travmalar var ve bunların konuşulması gerektiğine inanıyoruz. Bunu nasıl yapmalıyız? Bu gerçekten çok önemli bir yöntem sorusu. Bizim toplumumuzda şöyle ilginç bir ironi var: Bir yandan korkudan ve devletle olan ilişkimizden birçok şeyi sessizleştirmişiz, gömmüşüz, bir yandan da insanlarda müthiş bir anlatma ihtiyacı var. Siz “doğru” yaklaştığınız vakit –“doğru yaklaşım” kelimesi burada anahtar ve altının çizilmesi gerekiyor–sel gibi akan ve sizi bile boğabilen bir anlatı yığınyla karşılaşma tehlikesi olabiliyor. O zaman da onun altında eziliyor ve onunla ne yapacağınızı bilemiyorsunuz. Bu da yine sorumluluk, etik, paylaşım, malzemenin nasıl analiz edileceği, nasıl arşivleneceği sorularını gündeme getiriyor.

S: Görüşmeyi yaptıktan sonra elimizdeki malzemeyi nasıl işleyebilir, hangi şekillerde kullanabiliriz?

Bazı arkadaşlar sözlü tarihin çıktısıyla ilgili şöyle bir şey dedi: Gidip insanlarla konuşmalı, onlar ne dediyse yazmalı ve daha sonra bunu paylaşmalıyız. Sözlü tarih, bizim yorumlarımız, analizimiz veya daha çok onların anlattıklarıdır. Bunun sözlü tarihin çok önemli ve merkezi bir parçası olduğunu söylüyorum; ama bu sadece bir başlangıç, çünkü siz görüşmenin ürününe paylaştığınız vakit, paylaştığınız kitleye karşı bir sorumluluğunuz var: Bu olay, bu yaşantı, bu ilişki, bu ürün hangi bağlamda oluştu? Siz hangi durumda hangi sorularla ve hangi hissiyatla geldiniz? O kişi hangi bağlamda, nasıl bir evde oturuyordu, ne olmuştu? O anlatıyı değerlendirmek için bir çerçeve gerekiyor. İkincisi, o anlatı bağıyor bize; önemli bir sorusu var. Arşiv başka, o malzemenin işlenmesi başkadır; ama şu soruyu sorabilirsiniz: Ben bir sözlü tarih anlatısını analiz ettiğim vakit o kişiye haksızlık yapmış, yani gündemi kendime çekmiş olmuyor muyum? O anlatıyor, sonra ben alıp kendime göre yazıyorum. Evet, bu çok doğru bir soru ve bütün güç ilişkileri yerli yerinde; ama burada şöyle bir gerçek var: Siz sonuç olarak belki hedef kitlenizin hiçbir zaman ulaşamayacağı insanlarla bir ilişki yürütüyorsunuz ve bunun için oradasınız. Bunun eğitimini aldınız, camı gönülden bu işi yapmak istiyorsunuz; ama bunu mümkün olduğu kadar o kişinin gerçeğine ihanet etmemeye çalışarak, onu içinize alıp onunla ilişki kurarak, onunla tartışarak yapmaya çalışacaksınız. O analizi yapmanın da bu işin bir parçası olduğu gerçek; çünkü yöntemle teori o kadar iç içe ki, o bağlamı ve “Niye?” sorusunu sormadığımız vakit malzeme işlenmemiş bir cevher gibi kalıyor.

Portelli bunu bize çok güzel gösteriyor. X işçisinin X yerde vurulmuş olmasından bize ne; ama II. Dünya Savaşı sonrası faşizm, sol, demokratikleşme, İtalya'nın bugünkü durumunun nedenleri gibi konuları o işçinin 1944'te sokakta vurulmasıyla bağlayınca bu konu önem kazanıyor. Tarihe bir şekilde işaret ediyor, o insanın hayatının önemli olduğunu bir şekilde ortaya çıkarıyorsunuz.

Fotoğraf, sergi, edebiyat sözlü tarih değildir; ama sözlü tarih bunlarla iç içe geçmelidir. Örneğin aranızdan biri, sanatçı olduğunu ve İstanbul'un kasaplarıyla ilgilendiğini söyledi. İstanbul'un kasapları üzerine bir fotoğraf sergisine hazırlık yaparken bazı kasaplarla sözlü tarih görüşmesi yapmak ve bu görüşmeleri belki fotoğraflarla bir şekilde harmanlayarak sergi hazırlamak gibi etkinlikler neden olmasın... Burada sözlü tarih, sözlü tarih olmaktan çıkmıyor, onu başka malzemelerle birlikte konuşturuyorsunuz. Zaten doğal olarak siz bir sözlü tarih görüşmesi yaptığımız vakit o kişinin evindeki fotoğrafı, sandığını, kıyafetini görmeyecek misiniz? Hangi müziği dinlediğini fark etmeyecek misiniz? Bizim dünyamız malzemelerle çevrili ve bütün bu malzemeyi hatırlama üzerinden düşünmeliyiz. Sözlü tarih görüşmesi sadece bunun bir yöntemi, bir biçimi.

S: Yazılı tarihin sözü olabildiğince az kullandığından bahsettik. Ama matbaa öncesi bir dönem ve bu tür yöntemle üretilmiş bir sürü tarihsel malzeme var, bunun sözlü tarihle ilişkisini nasıl kurarsınız? Şöyle bir örnek vereyim: Baskı öncesi değişik iletişim biçimleri vardı ve bunlar sözle ilişki içindeydi. İş Bankası Kültür Yayınları'nın bir bellek dizisi çıkaracağını söylemiştim. Türkiye'de hangi yeni alanlarda bellek çalışmaları yapılıyor? Bu konuda bir kitap yapıyoruz. Çok ilginç çalışmalar var; yazıları gelmeye başladı. Bunlardan biri de Irvin Schick'ten geldi. En başta sözlü gelenekten bahsettik: Önce söz vardı, sonra yazı icat oldu, sonra tekrar söz geldi. Schick bununla ilgili enteresan bir argüman yürüterek günümüz Türkiye'sinde Osmanlıca yazı ve hat konusunu gündeme getiriyor ve şöyle bir şeyden bahsediyor: Cumhuriyet döneminin başlarında Osmanlıca yasaklandı. Birdenbire insanlar bakkal listelerini, aşk mektuplarını, notlarını Osmanlıca yazamaz oldu. Toplum bir anda geçmişiyle ilişkisini kopardı. Bu da bir çeşit travma değil mi? Yazıya yönelik çok elit, çok ağır bir gelenek bir anda kayboldu. Atalarımızdan kalma yazılara resim gibi bakıyoruz. Irvin Schick bu çok elit, yazıya dayalı kültürün (hat sanatı) ölmek üzere olduğunu, çünkü birdenbire bu geleneğin kırıldığını söylüyor ve bu durumda, sözlü kültürün ve bu işi bilen bireylerin kendi bedenleri üzerinden hafızanın nasıl devam ettiğini, yani hat sanatını bilen ustaların kendi çıraklarına kendi bedenlerine kazılmış bilgiler ile kendi sözel aktarımları

üzerinden hattı nasıl aktardığını yazıyor. Hafızada söz ile yazının ne kadar karmaşık bir ilişki içinde olduğunu gösteren yeni çalışmalardan biri bu.

S: Kişi görüşmeyi reddeder ya da malzemeyi kullanmamıza rıza göstermezse ne yapmalıyız? Kişilerin soruları ya da görüşmeyi reddi yasaya dönük, tartışmalı bir alan. Yasanın çok baskın olduğu Amerika'da bu konu çok tartışıldı, çünkü sözlü tarih orada arşiv olarak görülüyordu. Amerika'nın telif yasalarına göre, anlatıcı ürünün sahibidir, çünkü anlatıdan çıkan bir metin var ve bu metin bir kitap gibi görülüyordu tarihçi kafasıyla. Malzemenin sahibi, anlatan kişiydi; dolayısıyla kullanımı da anlatan kişinin iznine tabiydi. Sözlü tarihçi bu malzemeyi kullanabilmek için, görüşme yaptığı kişiye kendisine telif haklarını devretmesini isteyen bir kâğıt imzalatmak zorundaydı; imza alamadığı takdirde malzemeyi kullanamazdı. Bu nedenle şöyle bir sistem geliştirdi arşivciler: Görüşmenin ardından transkripsiyon yapılır, metin haline getirilip anlatıcıya verilir, anlatıcı metnin üzerinden geçer, belki edit eder, onaylar; bundan sonra bu malzeme arşive girer ve/veya izne göre sözlü tarihçi veya başkaları tarafından kullanılır.

Anlatıcıya metni verip edit ettirme, içinde büyük bir tuzak taşıyordu. Bunu ben çok yaşadım. Bir ara *Gazete Pazar* benden bazı görüşmeler yapmamı istemişti. Gazeteye yazmak başka bir şey; orada çok daha kamusal bir alandasınız. İnsanların özel yaşamını, isimlerini kullanacaksanız çok dikkatli olmanız gerekiyor. Ben yazdığım her şeyi kişilere tek tek okutuyordum. Bunlardan biri, Kayseri'den İstanbul'a gelmiş bir ailenin hikâyesiydi; İstanbullu olma süreçlerini anlatmışlardı. Ailenin kadınları mayo giymeyi öğreniyor; Suadiye Plajı'nda mayo giyip denize giriyor veya Boğaz'a balık yemeye gidiyor, çatal bıçak kullanıyorlar. Boğaz'da balık yemek bir İstanbul adabı. Yazı yazılırken bütün bu anlatıları çıkarttılar. Kadınlarımızın namusuyla ilgiliydi bence, bayağı eğlenmişim.

Mayo hikâyesi onlar için ciddiye. Burada büyük bir soru var tabii etik meselesi hakkında; çünkü ilk başta görüşme yaptığımız kişiye karşı sorumluyuz. Gazetede de olsa, akademide de olsa, üç kişi de olsa karşınızda, sonuç olarak sizin bir sorumluluğunuz var; o metni alıp kaybolamazsınız ortadan. Antropoloji eğitiminde de bir numaralı kural budur. Sorumluluğunuz, birlikte çalıştığınız insanın dünyasını onun gördüğü şekilde ve onun izniyle yansıtmaktır.

S: Sözlü tarih resmi tarihin konu edinmediği insanların tarihi; ama kapitalizmde bir standartlaştırma söz konusu. Bu çatışma nereye gidecek?

Kapitalizm ve standartlaşma konusunda şunu söylemek istiyorum: Evet, bir yandan müthiş bir homojenitasyon süreci yaşıyoruz, ama biz buradayız. 21. yüzyılda her şeyin kopyası var, her şey standart, devamlı televizyona bakıyoruz; ama bütün bu süreçler sürekli kendi tersini doğuruyor. Biz sürekli bunu bozmaya çalışıyoruz; burada bulunduğumuza göre o kadar da mutsuz olmamalıyız. Neden bu kadar meraklıyız? Herkes neden deli gibi aile tarihiyle uğraştı Türkiye’de? Bu her boyutta çok politize bir boyuttan çok psikoanalitik, bireysel boyuta kadar savrulan müthiş bir geçmişe ilginin sonucu. Bunu çeşitli şekillerde satan, alan, kullanan, boyayanlar var, yalnız değiliz, ama geç kaldık. Bütün dünya bunu bin senedir yapıyor, biz ise yüz yaşında insanların hepsi öldükten sonra yapıyoruz. Güney Amerikalılar elli sene evvel başladı; Yunanlılar 1930’dan itibaren mübadelenin tarihini yazdı.

S: Görüşme sürecinde anlatıya ne ölçüde ve nasıl müdahale etmeliyiz?

İdeal olarak, daha evvel de söylediğim gibi iyi bir dinleyici olmanız gerek. Özellikle birinci görüşmede müdahale etmemeli, söz kesmemeliyiz. Birinci ve ikinci görüşmede daha çok kendimizi açıyoruz, çünkü o insanın dünyasını bilmiyoruz. Dinliyoruz ve doğru alanları keşfediyoruz. O kişinin doğru alanlarını, duygu dünyasını, sorularını, meraklarını anlamaya çalışıyoruz. Bunları bir şekilde anladıktan ve üzerinde düşünme şansı bulduktan sonra, “Geçen görüşmemizde şunu anlatmıştınız, biraz açar mısınız?” veya “Ben şu konuda şöyle düşündüğünüzü sezdim” ya da “Böyle bir şey söylediniz; böyle mi, değil mi?” gibi daha derinleştirici, tartışmaya ve analize

S: Görüşme sırasında not almalı mıyız?

Görüşme yaptığınız vakit siz karşınızdaki insanın beden dilini ne kadar izliyorsanız, o da sizinkini izliyor. Sizin o kadar yorulmanızın nedenlerinden biri de sürekli göz kontağı içinde olmanız ve sürekli ona kafanızı sallayarak, bedeninizle “Ben buradayım, dinliyorum, birlikteyiz” hissi vermeniz. Hem bunu yapıp hem de not tutmak çok zor, çünkü not tuttuğunuzda başka bir yere gidiyor, başka bir bağlama referans veriyorsunuz ve o insan rahatsız oluyor. Bu nedenle, ideal olarak kayda güveneceksiniz; kayda güvenip mümkün olduğu kadar notları kafanıza yazacaksınız.

Fakat bir sözlü tarih görüşmesinden mutlaka görüşme sonrası notlar çıkarılmalı. Bir yerden ayrıldığınız vakit, hafızanıza güvenmeyeceğiniz için hemen not tutmalısınız: Ne oldu, ne yaşandı, ne hissediyorsunuz? Ne gördünüz, kişi nasıl giyiniyordu, beden dili nasıldı, görüşme nasıl geçti? Bütün bunlar yaratacağınız anlatı metnini daha sonra anlayabilmenize yardımcı olacaktır.

Beden dili bir tartışmayı gündeme getiriyor: Ses mi kaydedilmeli, ses ve görüntü kaydı mı yapılmalı? Cihazların insanları rahatsız ettiği gerçeği yadsınabilir bir şey değildir. Bir arkadaşımız cihazların avantajları ve dezavantajlarından bahsetti, çok doğruydü. Evet, bu cihazlar bir yandan kayıt imkânı sağlarken, bir yandan da bizi kullanıp kendi gündemine soktu. Birdenbire her yatak odasında bir mikrofonun olduğu bir dünyada bulduk kendimizi. Karşınızdaki kişi travmatik bir öyküyü size anlatırken yüzü değişmiyor mu? Sizin yüzünüz değişiyor mu? Ben ağlayıp duruyorum bu görüşmelerde; elimde değil. Bu açıdan da görselliğin çok önemli, çok etkileyici olduğunu kimse yadsıyamaz.

S: Nasıl bir teknik ekipman seçmeliyiz?

Her proje kendi kararını ruhuna göre verir. Bu iş içinde işin fiyatı, ne kadar büyük bir ekip oluşturabileceğiniz gibi sorular var. Ben kendi hesabıma günümüzde insanlara mümkün olduğu kadar az etki yapan dijital ses kayıt cihazıyla başlayıp, onunla ilişkiyi kurup, onunla asıl anlatımı alıyorum; çünkü sonuç olarak ilk başta yazı yazıyorum. Bir metin oluşturmak ve dinlemek önemli; bu nedenle sesli kayıtlarla başlamayı düşünüyorum her zaman. Sezgilerim beni buna yöneltiyor; çünkü video kaydı dediğiniz vakit işin içine daha büyük bir makine giriyor. Özellikle belli konuları konuştuğunuzda insanların konuşmak istemeyeceğini, makineyi kapattıracağını düşünmelisiniz. Ben sesi daha çok öneriyorum, ama bu, video kullanılmamalı demek değil. Örneğin ses kaydıyla iki üç görüşme yaparsınız; güven ilişkisi oluştuktan sonra o kişinin dünyasını yansıtmak için videoyu da kullanabilirsiniz. Bu da belgesel film eşittir sözlü tarih demek değildir; çünkü belgesel film veya film sonuç olarak görsel amaç taşıyor; yani görsel yolu kullanarak bir mesaj veriyor. Halbuki sözlü tarih daha uzun soluklu çalışmayı mümkün kılıyor, saatlerce konuşabiliyorsunuz. Ses kaydıyla uzun tekstler yaratabiliyorsunuz. Görsel malzeme daha çok direkt malzeme olarak kullanılıyor; bu açılardan birbirlerinden farklılar.